

El Aman Kervansarayı'nın Yeniden İşlevlendirme Açısından Değerlendirilmesi ve Tasarım Önerileri

Yaprak Berna Süphanoglu*, Elif Güneş, Gülşah Çelik Başok*****

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Atılım Üniversitesi, GSTMF, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Ankara / Türkiye, E-mail: yaprak.suphanoglu@hotmail.com, 0000-0003-1295-0030.

**Dr. Öğretim Üyesi, Atılım Üniversitesi, GSTMF, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Ankara / Türkiye, E-mail: elif.gunes@atilim.edu.tr, 0000-0002-1884-8363.

***Sorumlu Yazar, Dr. Öğretim Görevlisi, Çankaya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara / Türkiye, E-mail: gulsahcelik@cankaya.edu.tr, 0000-0002-0003-9779

Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Elif Güneş'in asıl danışmanlığında ve Dr. Öğr. Gör. Gülşah Çelik Başok'un eş danışmanlığında birinci yazar tarafından Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programında yürütülen "El Aman Kervansarayı'nın Mekânsal Özelliklerinin Yeniden İşlevlendirme Açısından İncelenmesi ve Öneriler" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZET

Yeniden işlevlendirilen tarihi yapılarda önerilen yeni fonksiyonun mekânsal olanakları ve yeni işlevin sürdürülebilirliği dengesinin sağlanamaması koruma çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle araştırma kapsamında hedeflenen temel amaç, tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi kapsamında belirlenen yeni fonksiyonun işlevsel açıdan yapıyla olan adaptasyonunun örnek bir tarihi yapı seçilerek değerlendirilmesi ve ulaşılan sonuçlar ışığında iç mimarlık disiplini çerçevesinde yeni bir öneri sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, günümüzde sıklıkla yeniden işlevlendirme çalışmaları gerçekleştirilen ve farklı fonksiyonlarla kullanıma açılan yapı tiplerinden olan bir kervansaray ele alınmıştır. Çalışma kapsamında alanda eskizler çizilmiş, ölçümler, sistematik fotoğraflama, kurum ve kuruluşlarla görüşmeler ve literatür taraması yapılmıştır. Yerel kurumlardan temin edilen yapıya ait paftalar, planlar ve analizler değerlendirilerek kervansarayı'nın geçmişteki ve günümüzdeki mevcut durumu ortaya konulmuştur. Yapılan değerlendirmeler çerçevesinde yeni bir fonksiyon önerilmiş ayrıca bu fonksiyonun ihtiyaçları kapsamındaki hareketli mobilya önerileri üç boyutlu olarak görselleştirilmiştir. Tarihi yapıların mekânsal ve yapısal özellikleri korumaya yönelik müdahaleler sayesinde fiziksel varlıklarını sürdürebilirler, bununla birlikte kullanılarak korundukları durumlarda gelecekte olabilecek büyük hasarlar önlenilmekte veya sınırlandırılabilir. Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesinde, yapıya yüklenen yeni fonksiyonu ve onun için geliştirilen iç mekân donatıları yapıların korunmasına yönelik müdahaleleri ve geliştirilen önerileri nitelik ve nicelik bakımından etkilemektedir. Tarihi yapılara önerilen yeni fonksiyonların sürdürülebilir olması yapının varlığının devamlılığı açısından önemlidir. Zaman içinde değişen her yeni fonksiyon önerileri yapıda yeni yüklerle ve yeni değişikliklere sebep olmaktadır. Ayrıca, uygulanacak çözümlerin hem yeni işlevin ihtiyaçlarını karşılayacak hem de kültürel mirasa zarar vermeyecek nitelikte uyumlu ve dönüştürülebilir olması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: El Aman Kervansarayı, Bitlis, Rahva Ovası, Yeniden İşlevlendirme, Tasarım Önerileri

Evaluating Adaptive Re-Use and New Design Proposals of El Aman Kervansaray

ABSTRACT

Failure to balance the spatial possibilities of the new function proposed in the re-functionalized historical buildings and the sustainability of the new function causes the conservation efforts to fail. For this reason, the main purpose of the research is to evaluate the adaptation of the new function determined within the scope of the re-functioning of historical buildings by selecting an exemplary historical building and to present a new proposal within the framework of the interior architecture discipline in the light of the

results obtained. For this purpose, a caravanserai, which is one of the building types that is frequently re-functionalized and opened to use with different functions, is discussed. Within the scope of the study, sketches were drawn, measurements, systematic photography, interviews with institutions and organizations and literature review were carried out. The past and present situation of the caravanserai was revealed by evaluating the maps, plans and analyzes obtained from local institutions. Within the framework of the evaluations made, a new function was proposed, and movable furniture suggestions within the scope of the needs of this function were visualized in three dimensions. Thanks to the interventions aimed at preserving the spatial and structural features of historical buildings, they can maintain their physical existence, however, when they are used, major damages that may occur in the future can be prevented or limited. In the re-functioning of historical buildings, the new function assigned to the building and the interior fittings developed for it affect the interventions and proposals developed for the protection of the buildings in terms of quality and quantity. Sustainability of the new functions proposed to historical buildings is important for the continuity of the building. Every new function proposal that changes over time causes new loads and new changes in the structure. In addition, the solutions to be implemented must be compatible and transformable, both to meet the needs of the new function and not to damage the cultural heritage.

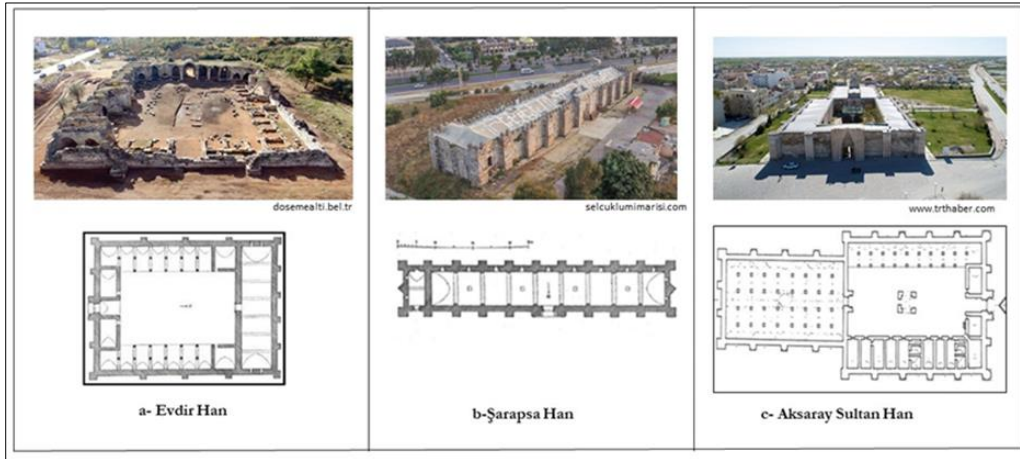
Keywords: El Aman Caravanserai, Bitlis, Rahva Plain, Re-functioning, Design Proposals

1. GİRİŞ

Ticaretin yapıldığı ilk dönemlerde fiziksel ve ekonomik nedenlerle kara yolundan ziyade su ticaret yolları tercih edilmiştir. Tüccarların kara yollarını kullanmaya başlamasıyla birlikte, bu yollar kervan yolları haline gelmiştir. Tarihin erken yerleşim merkezini oluşturan Anadolu'da, zaman içinde oluşan birçok yol sistemi ve ağları mevcuttur. Bunlardan bazıları Hitit, Asur Ticaret Kolonileri Yolları, Pers Kral Yolu, Roma Dönemi Yolları ve Bizans yol ağlarıdır (Süman 2000:13). Ticari yol ağlarının oluşmasıyla beraber yeni gereksinimler ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi kervanların, seyyahların, askerlerin ve yönetimdeki üst profillerin konaklama ve güvenlik ihtiyaçlarını sağlayacak kervansaray yapılarının ortaya çıkmasıdır (Ağar 2009:18).

Selçuklular döneminde ticaret yollarıyla bağlantılı şehirlerin himayeye alınması ve mevcut yol ağlarının korunmasına, hızla inşa edilen kervansaraylar eşlik etmiştir. Kervansaraylar üç tip altında planlanmıştır. Bunlar; açık-avlulu, kapalı-avlusuz ve karma tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Açık-avlulu kervansaray örnekleri bu dönem içerisinde en az uygulanan kervansaray tipleridir. Antalya-Afyon yolu üzerindeki Evdir Han bu tipe örnek bir yapıdır (Görsel 1). Ortadaki eyvanlı avlunun etrafında, revaklı kısım ya da odalar yer almaktadır (Keleş 1994:103).

İkinci tip kategorisindeki kervansaraylar ise kare ya da dikdörtgen mekânlardan oluşmaktadır. İç mekân, nef sıralarıyla bölünmüştür. Genellikle duvara bitişik kısımlarda zemin, yolcuların uyuması için yükseltilmiştir. Bu yapı tipine örnek göstermek gerekirse, Alanya'nın batısında, bugünkü Antalya yolunun biraz içerisinde bulunan Şarapsa Hanıdır (Görsel 1). Üçüncü tip kervansaraylar ise diğer iki tip kervansaray özelliklerinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Anıtsal ölçülerdeki görkemli kervansarayların üçüncü tip mekân özellikleri ile inşa edildiği bilinmektedir. Üçüncü tip kervansaray örneklerinde; girişin iki yanında muhafız odaları bulunmaktadır. Bu teknik özellikleri barındıran yapı örneği ise; Konya-Aksaray yolu üzerindeki Sultan Han'dır (Görsel 1). Avlunun bir tarafında odalar yer alırken, diğer tarafında arabalık ve ahır bulunmaktadır (Keleş 1994:105).

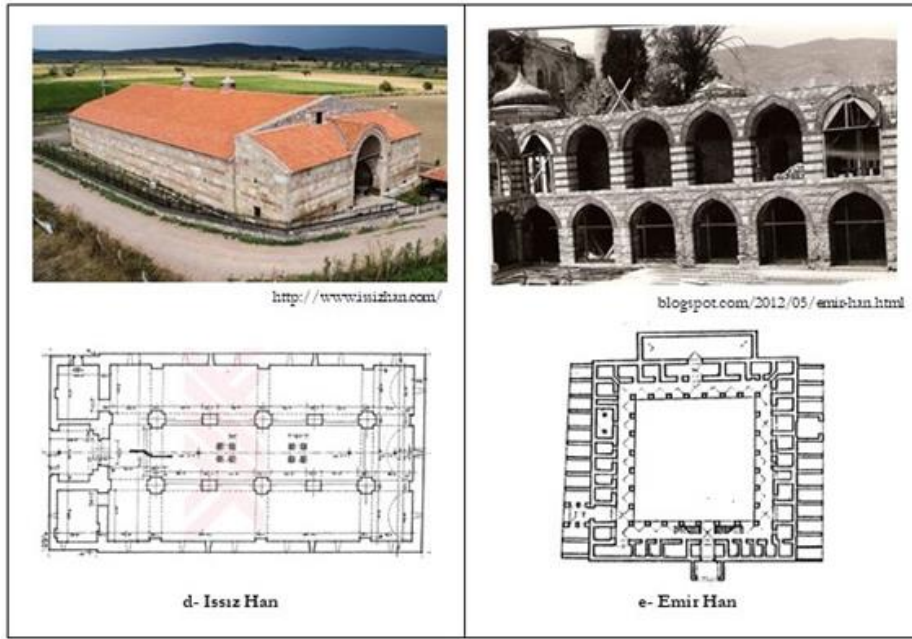

Görsel 1. Han Örnekleri (Planlar: Keleş 1994:104).

Beylikler döneminde ise kervansaraylar çoğunlukla kent merkezlerinde “han” adıyla karşımıza çıkmaktadır. Hanlar genelde iki katlı, ahşap ve kerpiçten inşa edilen kare ve dikdörtgen yapılardır.

Hanların plan şemalarında merkezi yerleşim yine ortada büyük bir avlu çevresinde sıralanan odalardan oluşmaktadır. Şehir merkezinde diğer ihtiyaçların karşılanabileceği mekânların bulunması nedeniyle bu dönem hanlarında mutfak ve hamam gibi fonksiyonlar bulunmamaktadır (Baş 1989:24). Selçuklu dönemine göre daha küçük, sade ve mütevazı yapılar tercih edilmiştir. Bursa’da inşa edilen İssız Han’ı, Beylikler Döneminin mimari özelliklerini taşıyan bir örnek olarak göstermek mümkündür (Görsel 2) (Ağar 2009:45).

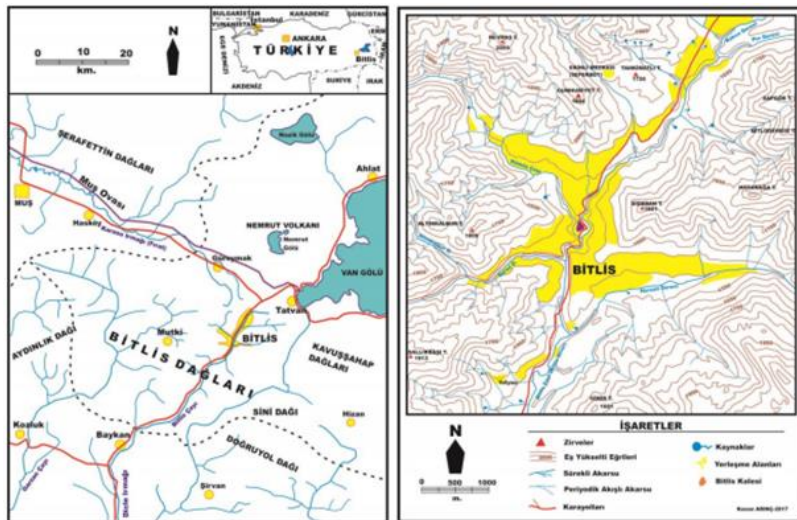
Osmanlı Dönemi’ne geldiğimiz zaman ticaret yollarının şehirlerin çevresinde oluşmaya başladığını, bu yol ağlarının hâkimiyeti için gerçekleştirilen fetihlerin olduğunu ve Osmanlı sınırlarında doğuya doğru bir genişlemenin meydana geldiğini gözlemlemekteyiz. Kervansaray ve han yapılarında artış yaşanırken, bu yapılara ilaveten cami, medrese, türbe ve çarşılarla beraber vakıf sisteminin kurulması, külliye yapı komplekslerinin ortaya çıkışı dönemin önemli gelişmelerindendir (Üngörgil 2004:5). Bu dönemde inşa edilen hanları, beylikler dönemi hanlarından ayıran faktörlerden biri de yapıların dış cephelerinde dükkân ya da ticarethanelerin yer almasıdır. Başlangıçta dışarıyla bağlantısı neredeyse olmayan yapı tiplerinin, Osmanlı Dönemi’nde iç ve dış mekân ilişkisi gelişmiş, sosyal hayatın gereksinimleri doğrultusunda değişiklik göstermiştir (Sevdik 1997:15). En erken dönem örneği ise Bursa Emir Hanıdır (Görsel 2). Büyük kareye yakın formda inşa edilen yapıda, avlunun etrafında revak sırası ve arkalarında odalar sıralanmaktadır.

Görsel 2. Han Örnekleri (Planlar: Baş 1989:179).

Bu çerçevede Bitlis'in durumu incelendiğinde, Bitlis Osmanlı Dönemi'ne ait kaynaklara göre büyük bir kent konumunda değildir. Ancak, İpek yolu'nun üzerinde konumlanmış olması nedeniyle ticaretin önemli güzergâh basamaklarından birini oluşturmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Güneydoğu Toros sıradağları üzerinde, Rahva düzlükleri ile Bitlis Çayı'nın derin vadisinde kurulan kentin (Öztürk-Sayan 2001: 3) konumu stratejik anlamda oldukça önemlidir (Görsel 3).

Kentin bu bölgede kurulmasının nedenlerinden biri, Karadeniz-Van-Mezopotamya bölgelerini birbirine bağlayan ve ticaret yolu güzergâhının kontrolünü sağlamasıdır. Kentin kuruluş yerinin seçilmesi ve burada bir kalenin inşa edilmesi yine coğrafi konumun sunduğu olanaklarla ilgilidir (Arıncı 2011:26).

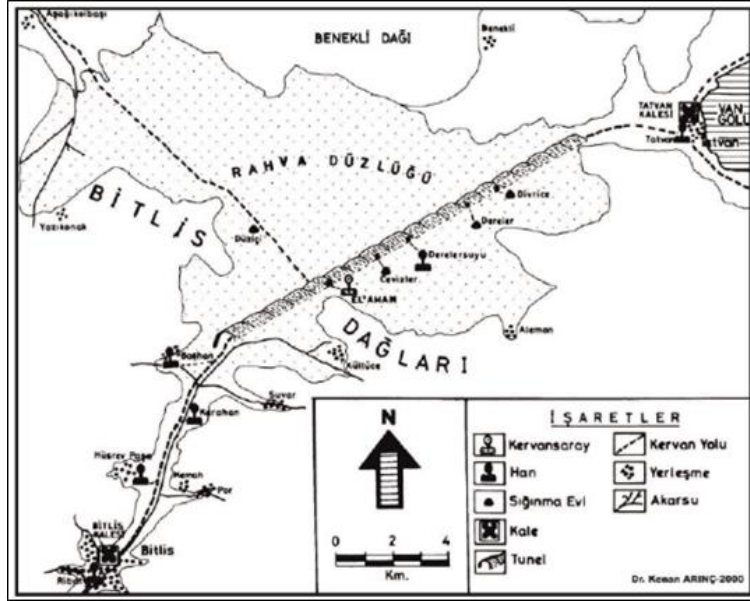

Görsel 3. Bitlis Kentinin Topoğrafya Haritası ve Lokasyonu (Arıncı 2017:96).

Yukarıda sözü edilen Rahva Düzlüğü, ulaşım bakımından her dönem önemli olan bir güzergâhı oluşturmaktadır. Van Gölü çevresinden Bitlis ve Muş'a, yani Dicle ve Fırat

vadilerine ulaşım Rahva güzergâhından sağlanmaktadır. Dolayısı ile ticaret kervanlarının da güzergâhını oluşturmuştur.

Karadeniz ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi arasındaki ulaşım, Rahva düzlüğü ile Bitlis Çayı Vadisi üzerinden gerçekleşmektedir. Bu güzergâh, stratejik önemi ile beraber aynı zamanda menzil noktalarını oluşturmaktadır. Rahva ovası üzerinde inşa edilen ancak çoğu günümüze ulaşamayan han ve kervansaraylar da bu hipotezi kuvvetlendirmektedir. Rahva düzlüğü üzerinde 26 km'lik yolda dokuz yapının inşa edilmiş olması, söz konusu alanın ulaşım yoğunluğu hakkında da bilgi vermektedir (Görsel 4).

Görsel 4.Rahva Düzlüğü ve Bağlantılı Güzergâhların 15. Ve 16. Yüzyıllardaki Ulaşım Durumu ve Konaklama Tesislerinin Dağılımı (Arınç 2011:41).

Bitlis'te bulunan bu yapı tipleri, Beylikler dönemi ve Osmanlı dönemi örneklerinde olduğu gibi ikiye ayrılmaktadır. Şehir içi hanlar ve menzil kervansarayları. Şehir içindeki yapılar ilk dönemlerinde konaklama işlevi ile kullanılmış, zamanla ticarethaneye dönüşmüştür.

İki katlı şehir içi hanlarının üst katları konaklama işlevi ile kullanılırken alt kat ticari amaçla kullanılmıştır. Osmanlı dönemi şehir hanlarındaki gibi dış cephesinde dükkanların bulunduğu sokakla bağlantılı örneklerde mevcuttur. Bitlis menzil kervansarayları ise genel olarak kervansarayların ilk yapıldığı dönem özelliklerini taşımaktadır. Güvenlik önlemlerinin alındığı, yapı olarak dışarıyla bağlantısı bulunmayan, sert hava koşulları ve bölgesel sorunların getirisiyle savunma amaçlı kaleleri andıran örneklerin mevcut olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 1. İncelenen Hanlar (Payaslı-Dağtekin vd. 2007 Yararlanılarak Düzenlenmiştir).

HANLAR	HATUNİYE HANI	TATVAN HANI	ARASA HANI	ŞEREFİYE HANI	DUHAN HANI	YUSUFİYE HANI	BAŞHAN HANI	PAPIN KERVANSARAY	KOĞOZ ZAL PAŞA HANI	ZAL PAŞA HANI	ZÜLFİKAROĞLU HANI	ŞEYH GARİP HANI	KEFENDUR HANI	KERMETE HANI	ŞEYH CİMAN HANI
DÖNEM	11. yüzyıl.	12. ve 15. yüzyıl aralığı.	15. yüzyıl.	15. yüzyıl.	15. ya da 16. yüzyıl.	16. yüzyıl.	16. yüzyıl.	16. yüzyıl.	16. yüzyıl.	16. yüzyıl.	19. yüzyıl.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.	Bilinmiyor.
KONUM	Şehir Güneyinde	Tatvan İlçesi	Şehir Merkezi	Şehir Merkezi	Bitlis-Diyarbakır Yolu Üzeri	Şehir Merkezi	Başhan Köyü	Bitlis-Tatvan Yolu Üzeri	Koğoz Köyü	Ahlat İlçesi	Şehir Merkezinde	Şehir Merkezi	Bitlis-Diyarbakır Yolu Üzeri	Bitlis-Diyarbakır Yolu Üzeri	Bitlis-Diyarbakır Yolu Üzeri
HAN TİPİ	Menzil	Kent	Menzil	Kent	Menzil	Kent	Menzil	Menzil	Menzil	Kent	Kent	Kent	Menzil	Menzil	Menzil
KAT SAYISI	Tek Katlı	Tek Katlı	İki Katlı	İki Katlı	Tek Katlı	Bilinmiyor	İki Katlı	Tek Katlı	Tek Katlı	Tek Katlı	Üç Katlı	İki Katlı	Tek Katlı	Tek Katlı	Tek Katlı
ORJİNAL İŞLEV	Han	Han	Han	Tüccar Hani	Han	Han	Han	Kervansaray	Han	Han	Han	Han	Han	Han	Han
MEVCUT İŞLEV	Hayvan Barınacağı	Yıkılmış.	Depo	Buğday Pazarı	Büyük bir bölümü yıkılmıştır.	Yıkılmış.	Aile Destek Eğitim Merkezi	Cafe	Kalıntı	Kalıntı	Konut&Depo	Depo	Yıkılmış.	Yıkılmış.	Yıkılmış.
PLAN ŞEMASI															
GÖRSEL															

Konaklama ve ticari amaçlarla inşa edilen han ve kervansarayların incelemeler sonucunda günümüze ulaşan yapı sayısının çok az olduğu gözlemlenmiştir (Tablo 1). Yapıların bazıları restore edilip yeniden işlevlendirilmiş ve ticari amaçlarla kullanıma açılmıştır. Şehir merkezinde ve ilçelerde bulunan han ve kervansaraylarda genel olarak taş, tuğla ve ahşap kullanılmıştır. Çoğunlukla süslemeden uzak yapılardır. Şehir içi hanları ticari ihtiyaçlara daha fazla imkân sağlamaktadır. Menzil hanları ise inşa edildikleri dönemin koşulları ile oluşan ihtiyaç programına cevap verecek niteliktedirler. Yapıların bir kısmında çift giriş bulunmaktadır. Üç katlı olan Cumhuriyet döneminde inşa edilen Zulfikaroglu han dışında genel olarak iki katlı oldukları gözlemlenmiştir. Bir yapı haricinde tamamı Osmanlı Döneminde inşa edilen hanların 6'sı kent hani, 9'u menzil hanıdır. Yapıların 9'u tek katlı, 4'ü iki katlı, 1'i üç katlıdır. Yusufiye hani ise tamamen yıkılıp yerine başka bir yapı inşa edilmesi nedeniyle kat sayısı bilinmeyen tek yapıdır.

Bitlis'te günümüzde hala güncel bir fonksiyon ile fiziksel olarak kazanılması mümkün yapılar bulunmaktadır. Özellikle kentte yeterli olmadığı düşünülen konaklama yapıları için yeni ve kent dokusunu desteklemeyen yapılar yerine, kentin tarihi dokusunu yaşatmaya devam eden han ve kervansarayların kullanıma açılması kent adına olumlu bir yaklaşım olacaktır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE ÖRNEKLER

Zaman içinde değişen yaşam biçimi ve gereksinimler tarihi yapıların bazı durumlarda özgün işlevini yitirmesine neden olmaktadır; böyle durumlarda yapının farklı bir işlevi yerine getirecek şekilde uyarlanmasına "yeniden işlevlendirme" denir. Yeniden işlevlendirme eski binaların yıkımdan kurtarılması için bir araç olarak görülebilir (Ahunbay 1996: 95). Kullanım dışı kalan, güncelliğini kaybeden yapıların (kervansaray, hamam, tekke, manastır gibi), yeniden işlevlendirilerek kullanım devamlılıkları sağlanmaktadır. Zira korumak için kullanmak gerektiğinden bu yapıların varlıklarını sürdürmeleri için tek çıkar yol yeniden işlevlendirmektir.

Tarihi otel, konut vb. yapıların ise bazı durumlarda yeniden işlevlendirilmeleri zorunludur. Yeniden işlevlendirmenin koruma için bir araç olduğunu düşünülmektedir (Ahunbay 1996: 96). Binaların yapısal ömrü tamamlanmadan işlevsel ömürlerinin tamamlanmasının altındaki nedenler tarihi faktörler, ekonomik faktörler ve çevresel faktörler olarak gruplandırılabilir. Bu nedenle tarihi bir yapının yeniden işlevlendirilmesinin gerektiren esas

sebepler yine aynıdır. Tarihi yapıların çağdaş işlevler verilerek yeniden kullanılması, toplumun kendi geçmişi ve tarihi ile kurulu bağlarının hatırlatılmasını hedeflemektedir. Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilerek eski işlevi ya da müze, restoran, otel gibi işlevlerin kazandırılması ile kullanıma açılması ülke ekonomisine de önemli katkılar sağlamaktadır (İnan 2013:16).

Bir yapıya yeniden işlevlendirme uygun görüldüğü andan itibaren yeni işlev seçimi aşamasını ve seçimini etkileyen unsurlar mevcuttur. Yapının yer aldığı konum, işlevi ile direkt bağlantılıdır. Binanın yapısı, tasarımı, hatta yeni işlevi ne kadar iyi olursa olsun bulunduğu konum gereği ile işleve uygun değil ise istenilen verim alınamaz. Çünkü bir kentin kimliği, bulunduğu doğal çevre verileri ile o bölgede yaşayan toplumların ekonomik, sosyolojik ve kültürel etmenlerin bütünleşmesi neticesinde oluşur (Benli-Özer 2018: 93). Yapının, yer aldığı çevredeki sosyal, ekonomik ve kültürel değerlere, halkın isteklerine cevap vermesi gerekmektedir. Bunlarla birlikte ulusal ve bölgesel ekonominin temel paydaşlarından biri olan kültür turizminin sosyal ve ekonomik getirileri doğru bir şekilde yönetilebilir; turizm ve kültürel miras arasındaki dinamik etkileşim yörenin kalkınmasına da katkı sağlayabilir (Köprülü-Bağbancı vd. 2019:134).

Yapıda uygun işlev seçimini belirleyen kriterlerin belirlenmesi ve uygunluğuna karar verilmesinin akabinde müdahale sınırlarının belirlenmesi ve uygulamanın netleştirilmesi gerekmektedir. İşlevlendirme süreci, spontane gelişen bir olay örgüsü olmaktan çok daha önemli bir süreçtir. Mekânsal gereksinimlerin karşılanması için uygun olan müdahaleler; mekâna, taşıyıcı sisteme, tesisata, cepheye, kütleye ve yakın çevreye yapılan müdahalelerdir.

Söz konusu müdahaleler, yeniden işlevlendirilecek olan yapının süreç içerisinde kaybettiği strüktürel ivmesini yeniden kazanmasını, çağdaş işlevlere günümüz konforları kapsamında cevap verebilmesini sağlamaktadır. Ancak, tüm bu uygulamalar yapılırken müdahalenin özgün dokuyu arka planda bırakmaması koşulu ile gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Çağdaş işlevlerin verildiği tarihi yapıları günümüz modern yapılarına uyarlamak, bir çevresel müdahale yöntemi değildir. Tarihi yapının kimliğinden ödün vermesi demektir. Günümüzde yeniden işlevlendirme sürecinde gerçekleştirilen en önemli hatalardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Müdahale sınırları, yapının özgün dokusunun ön plana çıkarılması için üretilen çözüm seçenekleri olmalıdır. Esnemesi mümkün görülen yasalar algısının tedavülden kaldırılması ve yeniden işlevlendirme yöntemine büsbütün "koruma" hassasiyeti ile yaklaşım sergilenmelidir.

Yeniden işlevlendirme sürecinde gereksinim dâhilinde uygulanan müdahalelerin ardından bir diğer önemli etken ise kullanılan tekniklerdir. Bu teknikler; sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme, yeniden yapma, temizleme, taşıma ve gerekli görüldüğü takdirde çağdaş ek uygulamasıdır. Çemberlitaş'ta düşey elemanların kopmasını önlemek adına, metal gergiler ve çubuklar kullanılarak sıkıştırılmıştır. Çemberlitaş, sağlamlaştırma tekniğine uygun bir örnektir.

Aspendos Antik Tiyatrosu'nda 2013-2014 yılları arasında yapılan restorasyon çalışmalarında tiyatronun merdivenleri yankı uyandıran bir malzeme ile tamamlanarak bütünleme tekniği uygulanmıştır. Beyaz mermer ile bütünlemenin uygulandığı tiyatrodaki malzeme farklılığı baskın bir şekilde okunabilmektedir. Bu bütünleme tekniğinde başarılı kabul edilen bir sonuç değildir.

Yeniden yapma tekniği ise, doğal afetler, savaşlar sonucu kullanılamayacak halde olan yapıların kazanılması amacıyla uygulanmaktadır. Eserlerde eleman, cephe, süsleme gibi öğelerin fiziksel veya kimyasal yöntemlerle temizlenmesi ise temizleme tekniğini oluşturmaktadır. Taşıma tekniğine örnek vermek gerekirse, Batman'da bulunan Zeynel Bey Türbesi, bölgede yapılan barajdan dolayı su altında kalma tehlikesi ile karşı karşıya

kalmıştır. Alınan önlem kapsamında türbenin taşınmasına karar verilmiştir. Sözü edilen tekniklerin, tarihi yapılarda restorasyon ve yeniden işlevlendirme sürecinde tutarlı bir şekilde uygulanması, kazanılması planlanan yapının işlevselliğini ve estetiğini ön plana çıkarmaktadır.

Tarihi yapılarda işlev ve mekân performansını belirleyen kriter ve teknikler, restorasyon ve işlevlendirme projesinin başarı oranını belirlemektedir. Proje sürecinde verilen kararlar, uygulama aşamasında oluşabilecek sorunlara uyarlanan spontane çözümlerle kendisini emsallerinden benzersiz kılan ve kimliğini tanımlayan, kendine has özellikleri bünyesinde barındıran tarihi yapıyı geri dönülemez bir sürece dahil etmekle sonuçlanmaktadır. Dolayısı ile restorasyondan önce işlev seçimi değerlendirilmeli belirli bir disiplin içerisinde restorasyon projesi hazırlanmalıdır. İşlevin restorasyon projesinden önce belirlenmesi, yapı hakkında bazı tahlillere ulaşılmasına ve işlevin kapasitesine karar verilmesini sağlamaktadır. Tüm parametrelerin gözlemlenmesi ile yapıdan maksimum verim alınması mümkün olan fonksiyonun belirlenmesi yapının işlevsel, estetik ve fiziksel performansını arttırmaktadır. Bu bilgiler ışığında yeniden işlevlendirilen kervansaray örneklerinin işlev ve mekân koordinasyonun değerlendirilmesi yapılmıştır. Kırkgöz Han, Çengel Han, Sarı Han, Mahperi Hatun Kervansarayı ve Horozlu Han olmak üzere beş yapı incelenmiştir.

Kırkgöz Han

Kırkgöz Han, Antalya-Burdur karayolu üzerinde, 1247 yılında yaptırılmıştır. Genel olarak sade bir forma sahip olan han, moloz taş ve kesme taşla inşa edilmiştir (Görsel 5) (Er Akan-Arslan vd. 2006: 5). Uzun bir süre atıl durumda olan han, 4 yıl süren restorasyon çalışmalarının sonucunda Çok Amaçlı Salon işlevi ile ziyarete açılmıştır. Kırkgöz Han'da günümüzde toplantı, davet, dizi, belgesel çekimi ve düğün gibi çeşitli organizasyonlar yapılmaktadır. Kapalı bölüm sergi ve gösteri alanı olarak işlevlendirilmiştir. Yapıdaki tuvaletler, yapıdan bağımsız bir şekilde çözümlenmiştir. Hanın dışında ve merdivenle yer altına inilerek ulaşım sağlanmaktadır. Kapalı alandaki sekilerin taş bordürleri muadilleri ile tamamlanmıştır. Yapıda hazır gıda ya da catering sisteminin uygulanması planlanmış dolayısıyla mutfak için ek bir tesisat uygulanmamıştır. Sıhhi tesisat ise yer altından sağlanmıştır. Müdahalelerin sınırlı tutulmuş olması ve iç mekân organizasyonunun tutarlı çözümlerle uygulanması yapı adına olumlu bir yaklaşımdır.

Çengel Han

Çengel Han, 1522-1523 yılları arasında Ankara'nın hanlar bölgesinde inşa edilmiştir. Yapı, ikisi bodrum kat olmak üzere üç katlıdır. İki katında revak, bir katında ise avlu bulunmaktadır. Hanın alt ve üst kat odaları beşik tonozla, köşe odaları ise çapraz tonozla örtülüdür (Atalan-Arel 2016: 224). Rahmi Koç Müzecilik ve Kültür Vakfı tarafından kiralanmıştır. 2003-2005 yılları arasında restore edilen yapı, müze olarak işlevlendirilmiştir (Görsel 5).

Hanın revaklı bölümü çelik konstrüksiyon ve cam kullanılarak örtülmüş ve kapalı bir mekân oluşturulmuştur. Üstü kapalı bu alan restoran olarak kullanılmaktadır. Ancak, sergi üniteleri ve ürünlerinin arasında yiyecek ve içecek servisi ve tüketimi görsel konforu olumsuz anlamda etkilemektedir. Yapıda rampa ve asansörlerle engelli erişimin sağlandığı gözlemlenmiştir. Isıtma, yerden ısıtma sistemleri ile çözümlenmiştir. Genellikle her müzede bulunan bakım ve onarım atölyesine yer verilmemiş ve sergi işlevi ile kullanılması planlanan odaların işlev kapasitesini karşılayamadığı belirtilmiştir (Çiftçi 2006:18).

Konaklama amacıyla inşa edilen yapıdaki yatak odalarının sergi fonksiyonu ile kullanılması mekân yetersizliğine yol açmaktadır. Mekânların hacim olarak yetersizliği nedeni ile eserler dönüşümlü sergilenmek zorunda kalmıştır. Sergi odalarındaki işlev-mekân koordinasyonu sorunu, kullanıcı konforunu da oldukça etkilemektedir. Yeterli alanların oluşturulmamış olması, görüş açısını etkilemektedir. Sergi ünitelerinde kullanılan aydınlatma elemanlarının

gölge oluşturmaları ve görsel konforu etkilemesi müzenin fonksiyon parametrelerinin yeniden değerlendirilmesi gerektirdiğini ortaya koymaktadır (Aycibin 2018:40).

Sarı Han Kervansarayı

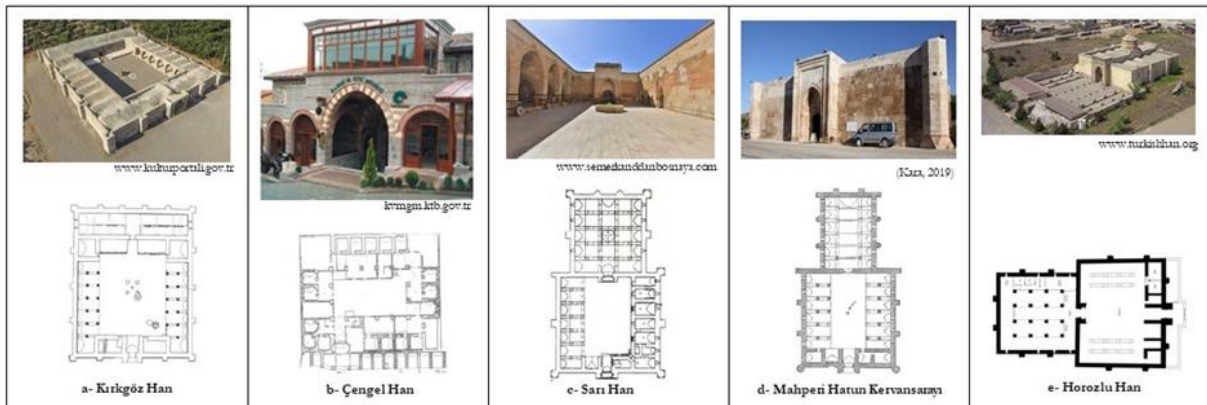
Literatürde han adıyla anılan Sarıhan Kervansarayı, Aksaray- Kayseri güzergâhında Nevşehir sınırların içerisinde 2000 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır (Gerçek 2010:44). 1980-1991 yıllarında geçirdiği restorasyonun ardından özel bir şirkete 49 yıllığına kiraya verilmiştir. 1996 yılında ise Gösteri ve Kültür Merkezi olarak yeniden ziyarete açılmıştır (Görsel 5) (Aycibin 2018:43). Sahne bölümünde yapının özgün plan şeması nedeniyle kullanılmayan alanlar mevcuttur. Kolonların da sahne görüşünü etkilemesi nedeniyle görsel konforun sağlanamadığı gözlemlenmiştir. Avluya bağlı dinlenme mekânlarının soyunma birimleri olarak kullanılması planlanmıştır. Ancak konaklama amacıyla oluşturulan plan şeması ek olarak sanatçı girişi ya da kulis mekânları ihtiyaçlarını karşılayamamıştır (Aycibin 2018:45).

Mahperi Hatun Kervansarayı

Mahperi Hatun Kervansarayı, Tokat'ın girişinde 1238-1239 yıllarında inşa edilmiştir (Taştan 2010: 48). 2005-2007 yıllarında gerçekleştirilen restorasyon projesinin ardından kafe ve restoran olarak ziyarete açılmıştır (Görsel 5). Yapının ana girişinin sağında mutfak ve bulaşıkhanne konumlandırılmıştır. Ancak, burada kapının bulunmaması farklı sorunlara yol açmaktadır. Bu iki birimi özelleştirmek ve hem hijyen kuralları gereği hem görsel konforun sağlanması adına kapının eklenmesi gerekmektedir. Mutfak olarak işlevlendirilen mekâna bağlı bir alanın olmaması depolama alanının oluşturulmasına imkân sağlamamıştır. Mutfak hacim olarak yemek yeme alanlarının kapasitesini karşılayamadığı gözlemlenmiştir (Aycibin 2018:46).

Horozlu Han

Horozlu Han, 1246-1249 yıllarında, günümüz Konya'dan Ankara ve Aksaray'a giden karayollarının kesişme noktasına yakın bir konumda inşa edilmiştir. Han, 1971 yılında restore edilmiş ve turistik restoran olarak ziyarete açılmıştır (Görsel 5). Yapı bulunduğu konum itibarıyla organize sanayi bölgesi içerisinde çevreden bağımsız, kopuk bir duruş sergilemektedir. Sanayi ortamının olumsuz koşulları nedeniyle çevresinin bakımsız olduğu gözlemlenmiştir. Konumu, çevresi ve toplumla kurduğu zayıf bağ nedenleriyle restoran gereksinimlerini tam anlamıyla karşılayamadığı bilinmektedir. Horozlu han, Turizm Bakanlığı tarafından tur şirketlerinin rotalarında yer almıştır ve bu uygulama ile kalıplaşmış bir müşteri potansiyeli oluşmuştur (Özkafa 2015: 62). Servis alanları ve ürün satışları avluda yapılan eklerle çözümlenmiştir. Tarihi yapılarda mutfak fonksiyonunun yapıdan bağımsız ek bir yapı ile uygulanması tercih edilmektedir. Ancak, horozlu handa mutfak yapı içerisinde bulunmaktadır.

Görsel 5. İşlevlendirilen Han ve Kervansaraylar (A-Yıldırım 2019; B- Aycibin 2018; C- Acun 2007; D- Erdman 1961; E- Özkafa 2015).

3. El Aman Kervansarayı

Çalışmada ele alınan El Aman Kervansarayı, Bitlis-Tatvan devlet karayoluna 13 km. mesafede bulunmaktadır. Rahva düzlüğünde kapladığı alan bakımından Anadolu'daki anıtsal yapılar arasında önemli bir yere sahiptir. Kervansaray, genel olarak dikdörtgen bir forma sahiptir. 7.000 metrekarelik bir alana inşa edilmiştir. Kervansarayı oluşturan kapalı alanları ise toplamda 3.000 metrekaredir (Arık 1971: 87; Uluçam 2002: 311).

Kitabesi bulunmayan El Aman Kervansarayını 16. yüzyılın ikinci yarısında H.1571-1572 yıllarında Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın inşa ettirdiği bilinmektedir. Kervansaray, Hüsrev Paşa Vakfı'na devredilmesinin ardından, IV. Murad döneminde Revan Seferleri sırasında ciddi bir onarım geçirmiştir. 16. yüzyıldan, 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar hizmet vermeye devam eden yapı, ilerleyen tarihlerde uzun bir süre bakımsız kalarak işlevini yitirmiş ve bir dönem ahır olarak kullanılmıştır.

Görsel 6. El Aman Kervansarayı Anahtar Plan Şeması.

Kervansarayın en eski birimi olduğu düşünülen batı ahırı doğu-batı doğrultusunda iki sıra halinde uzanan altı haçvari paye ile üç sahına ayrılmış, üzeri ise yine doğu-batı doğrultusunda sivri beşik tonozlarla örtülmüştür. Yapının kuzey duvarlarını destekleyen, payandaların arasında mazgal pencereler bulunmaktadır.

Batı ahırında bulunan kare planlı ve üzeri sivri beşik tonozla örtülmüş beş hücre mevcuttur. Mekân açısından batı ahırıyla benzerlik gösteren kuzey ahırındaki ana kemerler daha ince olan kemerlerle sağlamlaştırılmıştır (Arık 1971: 89; Öztürk- Tökmeci 2011:109). Kervansarayın güney bölümü, yapının diğer bölümlerden farklı bir plan şeması sergilemektedir. Yapıdaki tüm hizmet bölümleri burada çözümlenmiştir. Avlunun batısında bulunan giriş eyvanı, koridor ve hizmet bölümlerine bağlanmaktadır. Batı-doğu doğrultusunda devam eden eyvan, üzeri kubbeli kare planlı koridora açılmaktadır. Hizmet bölümünde farklı fonksiyonlarla kullanılan on beş birim ve bir mescit bulunmaktadır. Avlunun güneyinde ise hamam ve hamama bağlı on üç birim bulunmaktadır. Kesme taş malzemesinden inşa edilen hamam, tipik Osmanlı hamamlarının plan şeması ile benzerlik göstermektedir. Duvarları kesme taş ile kaplanan hamamın büyük bir bölümü yıkılmış ve tahribe uğramıştır (Arık 1971: 89; Uluçam 2002:314) (Görsel 6).

3.1.El Aman Kervansarayının Mimari Özellikleri ve Mevcut İşlevi

El Aman Kervansarayı yapımından günümüze kadar pek çok evreden geçmiştir. Kervansarayın geçirdiği evrelere ilişkin olarak Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" ve Şeref Han tarafından yazılan "Şerefname" isimli eserlerden yola çıkılmıştır. Şeref Han'ın açıklamalarından, El Aman Kervansarayı'nın etrafında bir binalar topluluğunun bulunduğu ve bunların kervansarayla birlikte bir külliye şeklinde planlanıp inşa edildiği anlaşılmaktadır (Özgüdenli 2010: 548).

Yani mevcut kervansaray ve hamamdan başka bu kompleks içinde; bir cami, bir zaviye, bir çeşme ve tüccarlar için inşa edilmiş on adet dükkânın bulunduğu anlaşılmaktadır. Rahva Vakfiyesinde de Hüsrev Paşa'nın kendisi de kervansarayın bitişiğinde bu yapıların inşa edildiğini bizzat beyan etmiştir. Evliya Çelebi'nin 1655 senesindeki ziyaretinde ise etrafta bu binaların olmadığı, vakıf gelirlerinin düşmesinden dolayı bakımsız kaldığı ve yıkıldıkları anlaşılmaktadır (Çelebi 1986: 513). Bununla birlikte bu tarihi yapının, tıpkı Selçuklu Kervansarayları gibi, bilinen ve yaygın olarak kullanılan adıyla, yani "El Aman Hanı" olarak anılmasında ve bu şekilde devamında tarih ve kültür açısından bir sakınca bulunmamaktadır.

2006 yılında başlatılan restorasyon projesinin ardından 2009 yılında yeniden işlevlendirilen yapı Bitlis Eren Üniversitesine bağlı Eğitim ve Kültür Merkezi olarak kullanıma açılmıştır. Bir süre eğitim ve kültür merkezi olarak hizmet veren kervansaray günümüzde ziyarete açık değildir. Kervansaray, 90 metre uzunluğunda, 70 metre genişliğinde kapalı bir alana sahiptir. 1971' de kervansarayın yayınlanan ilk çalışmasında yapı beş bölüme ayrılarak incelenmiştir. Bu bölümler yapının ana girişi olan avlu, kuzey ahır, batı ahır, koridor ve hizmet bölümü ile hamamdan oluşmaktadır. Aşağıda bu bölümlerin mevcut durumları hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

Avlu

Restorasyon projesinin ardından avlu bölümü yaz mevsimlerinde gerçekleştirilecek açık hava sergisi ve benzeri faaliyetlere yönelik olarak Eğitim ve Kültür merkezine ait bir alan olarak planlanmıştır. Avlunun iç ve dış duvarlarında doğa etkisi, kar ve yağmur sularıyla oluşan bozulmalar nedeniyle (Görsel 7) boşalan derzler ve eksik taşlar özgün boyut ve malzeme ile tamamlanmıştır. Avlu zemininde özgünlüğünü koruyan malzemeler dışında boşalan kısımlar orijinal kesme taş ile kaplanmış ve ek bir döşeme yapılmamıştır (Görsel 7).

Görsel 7. a- Onarımdan Önce Avlu, b-Onarımdan Sonra Avlu, c- Onarımdan Sonra Avludan Hamama Bakış (Uluçam 2002:314; Süphanoglu Arşivi 2020).

Bu bölüm, ölçüleri itibarıyla kervansarayın en büyük birimini oluşturmaktadır. Orijinal işleviyle kullanıldığı dönemlerde yaz mevsimlerinde ticari amaçlarla aktif kullanılan bir alan olduğu tahmin edilmektedir. Restorasyonun ardından önerilen kullanımı ise yaz mevsimlerinde gerçekleştirilecek olan sergi faaliyetleri olarak belirlenmiştir (Görsel 7).

1200 metrekarelik açık bir alanın katılımcılar eşliğinde organize edilen farklı fonksiyonlarla daha aktif bir kullanıma dönüştürülmesi, kervansarayın ziyaretçi oranını etkileyecektir.

Günümüzde ziyarete kapalı olan kervansarayın, yapıdan fiziksel olarak bağımsız çözümlerle toplanma ya da sosyalleşme alanı olarak hizmet vermeye devam etmesi genç nüfusun da tarihi yapılarla bağ kurabilmesi için atılan bir adım olacaktır.

Kuzey Ahır

Kervansarayın yeniden işlevlendirme projesi doğrultusunda kuzey ahırının Konferans Salonu ve Cep Sinemaları olarak kullanılması planlanmıştır (Görsel 8). Restorasyon projesinin ardından kuzey ahırının dört köşesinde uygulanması planlanan her biri 55 kişi kapasiteli cep sinemaları ve konferans salonu, kuzey ahırının sadece güney cephesinde uygulanmış ve bunlara ait ortak bir fuaye düzenlenmiştir (Görsel 8). Kuzey ahırında fuaye bölümünde genellikle hareketli mobilyaların tercih edildiği, ihtiyaca bağlı olarak farklı fonksiyonlarla kullanıldığı ve bir süre kafe olarak da hizmet verdiği gözlemlenmiştir. Ancak, cep sineması ve konferans salonu için yapıya uygulanan kalıcı yöntemler, tarihi yapılarda tercih edilen teknikler değildir.

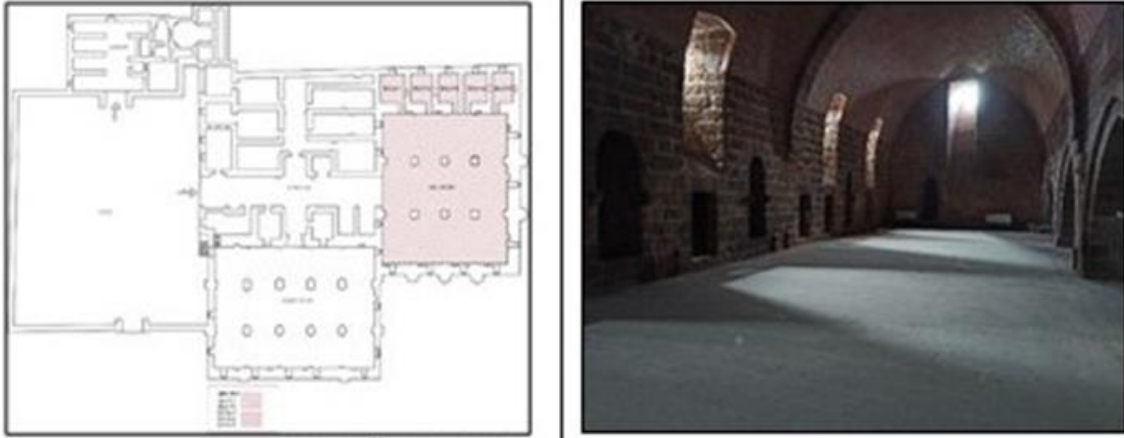
Görsel 8. a- Konferans Salonu ve Cep Sineması Girişi, b- Kuzey Ahır İç Mekân Görünüşü, c- Konferans Salonu ve Cep Sineması İç Mekân Görünüşü (Süphanoglu Arşivi 2020; www.mustafacambaz.com).

Tarihi yapılarda verilen müdahale kararlarında; yapının mimari özelliklerini değiştirecek, geri dönülmez uygulamalardan kaçınılmalı ve farklı işlevlere cevap verme niteliklerinin korunmasına önem verilmelidir. Tarihi yapılarda yeniden işlevlendirme tekniği hakkındaki yasalar incelendiği takdirde, müdahalelerin geriye dönülebilir olmasının esas hedeflerden biri olduğu gözlemlenmektedir (Gazi-Boduroğlu 2015:58). Seçilen işlev için kullanılmasına karar verilen donanımların, sabit teması, mekânı örtmesi ve özgün dokunun arka planda kalması etkenleri değerlendirilmeli ve bu doğrultuda uygulanmalıdır. Dolayısı ile kuzey ahırına verilen cep sineması ve konferans salonu işlevi için yapıya uygulanan yöntemlerin, tarihi yapılarda yeniden işlevlendirme uygulanması öngörülen kriterler çerçevesinde olmadığı gözlemlenmiştir. Cep sineması ve konferans salonuna bağlı fuaye alanına, sinema ve konferans mekânlarından hacim olarak daha fazla alan ayrılmıştır (Görsel 8). Sosyal faaliyetlerle kullanılan mekândaki mobilya seçimleri de yine hitap edilen genç kitle üzerinden verilen kararlar neticesinde uygulanmıştır.

Kervansarayın geleneksel dokusunu arka planda bıraktığı gözlemlenen cep sineması ve konferans salonu fonksiyonu dışında, büyük bir alanı sosyal faaliyetlere ayrılan kuzey ahırının, avluda çözümlenmesi mümkün olan esnek fonksiyonları yerine, araştırma merkezi gibi tarih ve kültür arasında bir basamak niteliğindeki faaliyetlerle kullanılması, tarihi kimliği ön plana çıkarabilme potansiyeline sahip bir seçenek olmaktadır.

Batı Ahır

Çok amaçlı salon şeklinde düzenlenen batı ahır, kullanıldığı dönem içerisinde farklı ihtiyaç ve kullanım amacına göre değişiklik yapılabilmesi ve istenen şekilde esnek olarak tefriş edilebilmesi için taşınabilen mobilyalar tercih edilmiştir (Görsel 9).

Görsel 9. Batı Ahırının Plandaki Yeri ve Batı Ahır İç Görünüşü (Süphanoğlu Arşivi 2020).

Resmi gazetede Kültür Merkezlerindeki çok amaçlı salon nitelikleri tiyatro, sinema, dans, konferans gibi kültürel, sanatsal ve bilimsel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi mümkün mekânlar olarak belirtilmiştir (Kültür Yatırımlarının ve Girişimlerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik 2009: Madde 19). Yönetmelik kapsamında değerlendirmek gerekirse, çok amaçlı salon uygulamalarında kullanılan yöntem ve tekniklerin koruma altındaki tarihi yapılarda özgün dokuyu arka planda bırakan müdahaleler olduğu anlaşılmaktadır. Batı ahır, kuzey ahırın tekrar eden konferans salonu fonksiyonu dışında, çok amaçlı salon niteliklerine fiziksel olarak cevap verememektedir (Görsel 10).

Yapıların özgün plan şemaları ile seçilen işlevin mevcut planının bağdaşması, işlev ile mekân uyumunu belirlemektedir. Batı ahırında, plan şeması gereği hareketli mobilyalar iki sahin arasına yerleştirilmiştir. Dolayısı ile gerçekleştirilen konferans ya da sempozyumlarda mekânın büyük bir bölümü kullanılmamaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, tarihi bir yapının korunabilmesi için kullanılması gerekmektedir.

Görsel 10. a- Kuzey Ahırında Toplantı v.b Faaliyetlerin Gerçekleştirildiği Alan, b- Çok Amaçlı Salon, c- Kuzey Ahırında Kullanım Dışı Kalan Alan (Bitlis Koruma, Uygulama ve Denetim Bürosu Fotoğraf Arşivi 2019).

Hizmet Bölümü

Yeniden işlevlendirme projesinde okuma salonu, kütüphane, gişe, danışma, vestiyer, ofisler ve depoların çözümlendiği bir alan olarak işlevlendirilen hizmet bölümünde: beş oda ofis, bir oda toplantı alanı, üç alan ıslak mekân, iki alan bekleme ve dinlenme, iki oda projeksiyon odası, bir oda danışma bölümüne hizmet eden personel birimi, bir oda ise elektrik birimi olarak kullanılmaktadır.

Onarımın ardından bir süre projede belirlenen işlevlerle kullanılan kervansarayın diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümündeki donatı elemanları da çıkarılmıştır. Okuma salonu

ve kütüphane olarak planlanan 9 ve 10 numaralı birimler ofis olarak kullanılmıştır. Bu birimlere ek olarak 6-8-11 ve 12 numaralı mekânlarla birlikte biri toplantı olmak suretiyle toplamda altı birim idari yönetime tahsis edilmiştir.

Fonksiyon şeması, restorasyon projesinin ardından hazırlanan kervansarayın, hizmet bölümündeki okuma salonu ve kütüphane olarak işlevlendirilen mekânların seçilen fonksiyonlara ölçüleri itibarıyla cevap veremeyecek olması nedeniyle idari yönetim birimlerine dahil edildiği gözlemlenmiştir. İhtiyaç halinde işlevi şekillenecek olan diğer bölümler ise 4 ve 5 numaralı hizmet birimleridir. Kervansarayın hizmete açık olduğu günlerde hareketli mobilyalarla bekleme ya da dinlenme amacıyla kullanılması düşünülen açık mekânlar zaman zaman depo olarak da kullanılmaktadır. Hizmet bölümünde, ıslak mekân ve idari birimlerin çoğunda yüzeylerin terlediği, nem ve rutubet olduğu gözlemlenmiştir (Görsel 11).

Kullanılmaması nedeniyle düzenli bakımları yapılmayan ıslak mekânlarda ise arızalı aparatlar nedeniyle sık sık zeminin su aldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla kervansarayın yeniden kullanıma açılmaması durumunda uzun vadede yapıya daha büyük zararlar verecek olması kaçınılmazdır.

Görsel 11. a- Hizmet Bölümü, b- Islak Mekânlar, c- Engelli Islak Mekân (Süphanoglu Arşivi 2020).

Hamam Bölümü

Kervansarayın bu bölümü onarımın ardından "Bitlis Yöresinin Yemek Kültürünü Tanıtma ve Yaşatma Alanı" olarak işlevlendirilmiştir (Görsel 12). Mutfak, yemek yenilen ve servis yapılan mekânlar ve depo bölümleri oluşturulmuştur. Ek olarak Bitlis yöresine ait yemeklerin pişirilmesi için mekân dışına bir tandır da konulmuştur (Öztürk-Tökmeci 2011:105).

Görsel 12. Hamam Bölümü Dış Görünüş (Süphanoğlu Arşivi 2020).

Hamam bölümü, kervansarayın restorasyon projesi sürecinde yeniden inşa edilen bir bölümdür. Dolayısıyla hamam bölümündeki bina ve işlev koordinasyonunu tarihi yapılarda yeniden işlevlendirme çerçevesinde değerlendirmek tutarlı bir yaklaşım değildir. Ancak, hamam bölümü kervansaraydan bağımsız bir yapı olmadığı için seçilen işlev kervansarayı fiziksel olarak etkilemektedir. Tarihi yapılarda yeniden işlevlendirme kriterlerinden -fiziksel uyumluluk- çerçevesinde yapının fiziksel koşullarını etkileyen, yapının dengesini bozan ve yeni bozulmalara sebep olan işlemlerden kaçınılmalı, özellikle yüzeylerin terlemesine, nem seviyesine ve sıcaklığına dikkat edilmelidir. Mutfaklar, sıcaklık ve nem oranının sürekli değiştiği birimlerdir.

Bu bağlamda, yeni işlev yüklenen bir binada mekân ihtiyaçları doğrultusunda yapıya en az müdahale ile ve tarihi yapının önüne geçmemesi koşulu ile uygulanan "çağdaş ek" tekniği uygulanmalıdır. Hamam olarak inşa edilen, mutfak ve yemek yeme ve tanıtım alanı olarak işlevlendirilen bu bölüm toplam 173 metrekaredir.

13 mekândan oluşan hamamın 6 bölümü, yaklaşık 90 metrekarelik alan mutfak ve yemek yeme fonksiyonu ile kullanılmaktadır (Görsel 13). Geriye kalan 83 metrekare, 7 bölüm ise kullanılmamaktadır (Görsel 13). Dolayısıyla mutfak ve yemek yeme alanlarının, cep sinemaları 110 kişi kapasiteli olan kuzey ahır ve 532 metrekare büyüklüğünde çok amaçlı salon olarak hizmet veren batı ahırının kapasitelerini karşılayabilmesi olanaksızdır.

Görsel 13. a- Yemek Yeme Alanları b- Mutfak Girişi c- Sıcaklık Bölümü d- Halvet Birimleri (Süphanoğlu Arşivi 2020).

İlk inşa döneminde kervansarayın önemli bir bölümü olan ve Osmanlı hamam özelliklerini bünyesinde barındırması nedeniyle tamamen yıkılan hamamın yeniden inşa edilmesi tarihi

yapıda bütünlüğün sağlanması adına olumlu bir yaklaşımdır. Ancak, kervansaraylarda hamamlar ısı kontrolü açısından birbirleriyle bağlantılı ve ölçü olarak anıtsal olmayan birimlerdir.

Aydınlatma ve havalandırma sistemleri diğer mekânlardan farklı çözümlenmektedir. Dolayısı ile hamam olarak inşa edilen bir yapının mutfak ve yemek yeme alanları olarak kullanılması hem tarihi doku adına hem de kullanıcı adına işlevsel bir fonksiyon değildir.

Yörenin yemek kültürünün tanıtılması ve yaşatılması adına atılan adımlar oldukça umut vericidir. Eğitim ve kültür merkezi olan bir yapıda planlanması ise anlam ve değer bütünlüğü sağlayamamaktadır. Yöresel mutfak tanıtımı, konaklama ya da restoran fonksiyonu ile yeniden kullanılan yapılarda bütünleyici bir öneridir. Ancak, hamam plan şemasıyla inşa edilen bir yapıda yemek yeme alanlarında masaların konumlandırılması ile bireysel alanın azlığı ve kapı yükseklikleri gibi serviste yaşanacak birçok sorunu beraberinde getirmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

El Aman Kervansarayının özgün plan şeması ve mevcut durumunun incelenmesi ile ulaşılan sonuçlar değerlendirildiğinde; fonksiyonun, kervansarayın bulunduğu yerleşim alanındaki halkın gereksinimleri ve iç mekân organizasyonunda işlevsel kurgu esas alınarak yeniden belirlenmesi gerekmektedir. İşlev öneri çalışması restorasyon projesinin ardından hazırlanan yapı ile mevcut fonksiyonun koordinasyon içerisinde olmadığı gözlemlenmiştir (Tablo 2). Ulaşılan değerlendirmeler bağlamında yapının özgün kurgusunun korunması koşulu ile önerilere yer verilmiştir.

Tablo 2. İşlev- Mekân İlişkisi Değerlendirmesi Tablosu.

Bölüm	Mekansal Özellikler	İşlev Mekan İlişkisi	
Avlu	- 1200 m² -Çevresi 140 m uzunlukta, 5.50 m yükseklikte duvarla çevrili. -Döşeme: Toprak -Duvar: Kesme Taş	✓Müdahaleler özgün dokuya uygun. ✓Malzeme ve ton spektrum, muadil ya da benzerleri ile tamamlanmıştır. ✓Kullanılmaması, sosyo-kültür bağlamında kayıp niteliğindedir. ✓Cephe aydınlatmaları tarihi dokuyu vurgulamada yetersizdir.	
Kuzey Ahır	- 553 m² -Yükseklik: 6.50 -Döşeme: Taş, moloz taş. -Duvar: Düzgün kesme taş, tuğla. -Tavan: Sivri beşik tonoz.	✓Malzeme ve ton skalası tarihi yapı ile uyumludur. ✓Konferans salonu ve cep sineması işlevi, geri dönülemez müdahalelere neden olmuştur. ✓Restorasyon projesine bağlı kalınmamış, duvar eklemeleri ile ek mekan oluşturulmuştur. ✓Mekanın 3/1'i fuaye alanı için ayrılmıştır.	
Batı Ahır	- 523 m² -Yükseklik: 4.56 -Döşeme: Taş, moloz taş. -Duvar: Düzgün kesme taş. -Tavan: Beşik tonoz.	✓Malzeme ve ton skalası tarihi yapı ile uyumludur. ✓Çok amaçlı salon niteliklerini karşılayamamaktadır. ✓Plan şeması gereği, konferans ya da sempozyumlarda mekanın 3/1'i kullanılmaktadır. ✓5 hücre işlevi esnek bırakılmıştır.	
Koridor ve Hizmet Bölümü	- Koridor:153 m² -Yükseklik: 5.50 -Döşeme: Taş, toprak. -Duvar: Düzgün kesme taş ve tuğla. -Tavan: Sivri beşik tonoz.	✓İdari birimler ve ıslak mekanlarda nem, rutubet ve yüzey terlemeleri oluşmuştur. ✓Engelli WC çalışmamaktadır. ✓Elektrik paneli, koridorda ve açık bir konumdadır. ✓Hareketli aydınlatma elemanları güvenlik açısından risk oluşturmaktadır.	
Hamam	-173 m² -Döşeme: Taş. -Duvar: Düzgün kesme taş ve tuğla. -Tavan: Beşik tonoz ve	✓27 m²'lik mutfak, ve 40 m²'lik yemek yeme alanları, 3.000 m² alana sahip iç mekan kapasitesini karşılayamamaktadır. ✓173 m²'lik bölümün, plan şemasının zorunlulukları nedeni ile 83 m²'lik alanı kullanılmamaktadır. ✓Hamam, mutfak, yemek yeme ve yöresel tanıtım için uygun plan şemasına sahip değildir.	

El Aman Kervansarayı için önerilen işlevin, günümüz koşullarına ve kent halkının sosyal-kültürel ihtiyaçlarına cevap verecek, yapının mekânsal kurgusu ile paralellik sağlayan, toplumun daha aktif bir rol üstleneceği şekilde yeniden değerlendirilip projelendirilmesi öngörülmektedir. Araştırma merkezi ve kent arşivi, araştırmacı grup odaları, okuma salonu, kitap satış alanları ve açık havada kitap okuma imkânı sağlayan, sosyal ve kültürel faydacılığın ön planda tutulduğu kütüphane işlevi düşünülmüştür. İşlevler kurgusu, farkı lejantlarla yapının özgün plan şemasına en uygun şekilde yerleştirilmiştir (Görsel 14). Avlu okuma, araştırma, yeme-içme ve dinlenme ile sosyal bir alan olarak düzenlenmiştir. Kuzey ahır, kent arşivi ve grup araştırma birimleri fonksiyonları ile Araştırma Merkezi ve Kent Arşivi olarak düzenlenmiştir.

Görsel 14. Kütüphane İşlevi İçin Önerilen Fonksiyon Şeması.

Okuma salonu olarak düzenlenen Batı ahırında ise, rezerv eserler ve süreli yayınlar birimleri ile internet erişim odası ve bu üç mekâna erişimi sağlayan kütüphaneci ofisi ile ödünç kitap birimi konumlandırılmıştır. Hizmet bölümü yine idari birim olarak işlevlendirilmiş, hamam ise kitap satış, koleksiyon bölümü ve bu mekânlardan sorumlu personel birimleri olarak kurgulanmıştır (Görsel 15).

Görsel 15. Öneri İşlev Planı.

Avlu: Restorasyon projesinin ardından açık hava sergisi vb. faaliyetlerle kullanılması planlanan bu bölüm, hareketli mobilyalar ile yeniden düzenlenmiştir. Kervansaray girişinin

karşısına 25 metrekare ölçülerinde taşınabilir, yeme-içme ihtiyaçlarını karşılayan kompozit kaplama konteyner kafe ünitesi konumlandırılmıştır (Görsel 16). Kafe ünitesi gibi zeminden bağımsız iki adet çift taraflı konteyner mobil kütüphane modülleri yerleştirilmiştir (Görsel 17).

Görsel 16. Avluda Önerilen Oturma Planı ve Önerilen Konteyner Kafe Modeli.

Görsel 17. Avluda Önerilen Konteyner Kütüphane Modeli ve Konteyner Kütüphane ve Mobil Oturma Birimleri Modeli.

Avlunun doğu duvarı ile konteyner kütüphanelerin arasında ise 260m*55m ölçülerinde okuma, çalışma ya da dinlenme alanı olarak kullanılabilen bireysel alanlar oluşturulmuştur (Görsel 18). Mobil oturma üniteleri, hareketlilik için dört adet ağır hizmet tipli, kilitli tekerleklerle konum değişikliğini ve kullanımı kolaylaştırmaktadır.

Görsel 18. Konteyner Kütüphaneler ve Kafe, Mobil Oturma Birimleri.

Oturma modülleri, iklim değişikliği durumunda kolayca muhafaza edilmesi adına mobil kütüphane konteynerlerinin ölçüleri esas alınarak tasarlanmıştır. Avlu zeminine herhangi bir müdahalede bulunmamak ve gerek görüldüğü takdirde kapsamlı faaliyetlerin gerçekleştirilmesine uygun olması adına bu alandaki tüm modüller hareketli ve taşınabilir üniteler olarak tercih edilmiştir (Görsel 19).

Görsel 19. Avlu İçin Önerilen Genel Görünüm

Kuzey Ahır: Konferans salonu ve cep sinemaları olarak işlevlendirilen bölüm, Araştırma Merkezi ve Kent Arşivi olarak düzenlenmiştir (Görsel 20). Ahırın giriş cephesine konferans salonu ve cep sinemaları fonksiyonları için eklenen duvarlar ile oluşturulan kapalı mekânlara, tarihi yapıya zarar vermemek adına müdahale edilmemiş mevcut durum üzerinden kurgulanmıştır. Konferans salonu ve cep sinemaları olarak kullanılan mekânların grup çalışmalarına imkân sağlayan araştırmacı birim odaları olarak kullanılması önerilmiştir. Cep sinemalarına projeksiyon odaları olarak hizmet veren bölümlerin ise, kent arşiv deposu olarak işlevlendirilmesi önerilmiştir. Araştırmacı birim odalarına bağlı mekânlara, yapının mevcut durumunda koridordan ikinci bir kapıyla ulaşım sağlanmıştır. Fuaye alanı ise bilgisayar erişimli, masif ladin ahşap ve metal profillerle tasarlanmış kitaplık sistemleri ile araştırma merkezi olarak kurgulanmıştır (Görsel 20-21).

Görsel 20. Kuzey Ahır İçin Önerilen Araştırma Merkezi ve Çalışma Alanları Modelleri.

Görsel 21. Kuzey Ahır İçin Önerilen Kütüphane Modülleri ve Bilgisayar Erişimli Kitaplık Modülleri.

Batı Ahır: Çok amaçlı salon olarak işlevlendirilen bu bölüm Okuma Salonu olarak düzenlenmiştir. Toplam yetmiş kişi kapasiteli çalışma masaları bölücü panellerle ayrılmıştır. Batı ahırının orta sahnasına çift taraflı dokuz adet kitaplık konumlandırılmıştır. Batı ahırında bulunan beş adet oda ise okuma salonu ve kütüphanenin ortak hizmet birimleri olarak düşünülmüştür.

Hizmet bölümü (H.B); dergi, gazete, rapor, istatistik ve benzeri yayınların hizmete sunulduğu Süreli Yayınlar bölümü olarak kurgulanmıştır. Kütüphaneciler ve öğretim üyeleri tarafından oluşturulan kitaplar, yardımcı ders notları ve kurs materyalleri gibi kaynakların kullanıma sunulduğu Rezerv Eserler bölümü ise H.B2’de konumlandırılmıştır. H.B3 İnternet Erişim Odası olarak düşünülmüştür. H.B4 birimi, okuma salonundaki kaynakların ödünç alma işlemlerinin gerçekleştirilmesi üzere düzenlenmiştir. H.B5 ise okuma salonu ve diğer dört hizmet biriminden sorumlu kütüphaneci ofisi olarak kurgulanmıştır (Görsel 15).

Koridor ve Hizmet Bölümü: Kervansarayın girişinde bulunan 1 numaralı hizmet bölümü, danışma ve karşılama personellerinin ihtiyaçları ile beraber emanet alma birimi olarak önerilmiştir. 4 numaralı hizmet bölümüne otomatlar yerleştirilmiş, 5 numaralı alana ise öğrencilere ait kişisel dolaplar konumlandırılmıştır (Görsel 15). Engelli ıslak mekânı, kullanım konforu ve yönetmelikler kapsamında olmadığı için elektrik panosunun konumlandırıldığı 7 numaralı hizmet bölümünde kurgulanmıştır. 13 numaralı hizmet bölümünün ise idari birime bağlı depo olarak kullanılması önerilmiştir.

8 numaralı hizmet bölümünün kütüphane arşivi, 9 numaralı birimin müdür odası, 10 numaralı birimin ise kütüphanecilere ait ofisler olarak hizmet vermesi düşünülmüştür. 11 ve 12 numaralı birimlerin müdür yardımcısı ve müdür yardımcısı odasına bağlı bir toplantı salonu, 6 numaralı hizmet biriminin ise idari birimden sorumlu sekreterlik olması önerilmiştir. Mescit ise orijinal plan şemasındaki konumunu korumaktadır. Ancak, yapıdan bağımsız bölücü bir panel sistemi ile kadın ve erkek bölümlerinin oluşturulması gerekmektedir. Nem ve rutubet kaynağı olan ıslak mekânların ise koruma kapsamı içerisinde bakımlarının yapılması gerekmektedir.

Hamam: Kervansarayın bu bölümü sergi ve satış, koleksiyon alanı ve personel birimleri olarak ayrılmıştır. Hamamın doğu bölümünü oluşturan mekânların karşılama ve danışma, kitap sergileme ve satış, fotokopi ve tarama gibi işlemlere ayrılması düşünülmüştür (Görsel 15).

Batı bölümünü oluşturan mekânlar ise koleksiyon fonksiyonu ile kurgulanmıştır. Özel koleksiyonun 11 numaralı birimde çözülmesi, 11 numaralı birime bağlı olan 12 ve 13 numaralı birimlerin ise koleksiyona ait arşiv odaları olarak çalışması önerilmiştir. 5 ve 9 numaralı alanlar, birimler arası geçişi sağlamaktadır.

7 ve 8 numaralı birimler koleksiyon birimine hizmet eden personel alanı, 6 numaralı birim ise depo olarak düşünülmüştür. 10 numaralı birimin koleksiyon materyallerinin personeller eşliğinde kısa süreli sergilenmesi amacıyla kullanılması önerilmiştir. Hamamın batı bölümüne geçişin personel aracılığıyla gerçekleşmesi güvenlik açısından önemlidir. Bu nedenle personel alanı bu bölümün girişinde kurgulanmıştır.

Mutfak, yemek yeme ve yöresel yemek kültürünün tanıtılması hedefi ile kullanılan hamam bölümünün sözü edilen işlev değişikliğinin ardından mekânın boyut ve kapasitesini karşılayamaması nedeni ile çözüm önerileri sunulmuştur. On iki birimden oluşan hamam, üç ana bölüme ayrılmış ve bu bölümler içerisinde bütüncül kullanılması uygun görülmüştür.

Satış, personel ve koleksiyon bölümleri, personel bölümünün merkezi olarak iki birimle de organize bir şekilde çalışmasını mümkün kılacak şekilde düzenlenmiş ve mekânlar arasında ilişkinin kurulması amaçlanmıştır. Plan şeması gereği oluşan zorlukların minimuma indirilerek mekânların uygun işlevlerle değerlendirilmesi önerilmiştir. Aynı zamanda boyut ve kapasitesi göz önünde bulundurularak, mevcut kapasitenin maksimum hizmet verebileceği fonksiyonların değerlendirilmesi önerilmiştir.

Gerçekleştirilen inceleme ve gözlemler ile ulaşılan sonuçlardan yola çıkılarak yeni işlev önerisi sunulmuştur. Önerilen plan şemasında, müdahale minimumda tutulmuştur.

Modellemelerde de kullanılması öngörülen donatı elemanlarının yapının tarihsel kimliğine uygun renk, doku, form ve kaldırılabilir olmasına özen gösterilmiştir. El aman kervansarayının çok geç kalınmadan uzman ekiplerce, yasal müdahale sınırları çerçevesinde iç mekân projesinin oluşturulması, yeniden kullanıma açılması ve topluma kazandırılması kültürel miras değerlerimize ve geçmiş tarihimize verilen önemin bir göstergesi olacaktır.

Kaynakça

- Atalan, Özlem-Arel, Hasan (2016). "15. ve 16. Yüzyıllarda Yapılmış Osmanlı Han Yapılarının Mekânsal Analizi". *Turkish Studies Dergisi*, (2): DOI Number: 217-228. 10.7827 / TurkishStudies.9488
- Arık, Mehmet Oluş (1971). *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesans'ı*. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü.
- Ağar, Pınar (2009). *Gaziantep Lala Mustafa Paşa Hanı ve Koruma Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Arıncı, Kenan (2011). "Ulaşım Coğrafyası Bakımından Bir İnceleme: Rahva Düzlüğü ve Çevresi." *Doğu Coğrafya Dergisi*, (3): 26-41. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/2446/31040> [04.05.2020].
- Arıncı, Kenan (2017). "Unesco Yaratıcı Kentler İçin Bir Öneri: Bitlis Gastronomi Kenti". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (12): 96. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12424>
- Ahunbay, Zeynep (1996). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YemYayınları.
- Benli, Gülhan- Özer, Derya Güleç (2018). "Kent Kimliğinin Tanımlanmasında Kültür Envanterinin Rolü: Bitlis Sivil Mimarisi". *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, (13): 92-124. DOI Number: 10.17365/TMD.2018.1.3.
- Er Akan, Aslı-Arslan Selçuk, Semra vd. (2018). "Kültür Turizmi Açısından Kırkgöz Han'ın Yeniden İşlevlendirilmesi Olanakları Üzerine Bir Çalışma". *Mimarlık, Planlama ve Tasarım Araştırmaları*, NOBEL Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. https://www.academia.edu/1013327/K%C3%BClt%C3%BCr_Turizmi_A%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan_K%C4%B1rkg%C3%B6z_Han_%C4%B1n_Yeniden_%C4%B0%C5%9Flevlendirilmesi_Olanaklar%C4%B1_%C3%9Czerine_Bir_%C3%87a%C4%B1%C5%9Fma [04.05.2020].
- Aycibin, Seda (2018). *Anadolu Kervansaraylarının Tarihsel ve Mimari Gelişimi, Kervansaray Yapılarının İşlevlendirilerek Yeniden Kullanımı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Baş, Ali (1989). *Beylikler Dönemi Hanları*. Doktora Tezi. Konya: Selçuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, Nihan (2006). *Çengelhan Rahmi Koç Müzesi'nin Eğitim Potansiyeli Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, Evliya (1986). *Seyahatnâme*. c. III-IV. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Gerçek, Murat (2010). *İşlevini Yitirmiş Kervansarayların, Günümüz Otel Yapılarına Dönüştürülmesindeki Mekânsal Sorunlar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Gazi, Aylin-Boduroğlu, Elvin (2015). "İşlev Değişikliğinin Tarihi Yapılar Üzerine Etkileri Alsancak Levanten Evleri Örneği." *Megaron Dergisi*, (10): 57-69. DOI Number: 10.5505/megaron.2015.86570
- İnan, Zeynep (2013). *İşlevini Yitirmiş Tarihi Yapıların Büro Yapılarına Dönüştürülmesindeki Mekânsal Sorunlar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Keleş, Gülay (1994). *Anadolu Osmanlı Dönemi Mimarisinde Mekân Analizi Han ve Kervansaray Yapılarında Uygulama*. Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Kültür Yatırımlarının ve Girişimlerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik (2009, 24 Nisan). T.C. Resmî Gazete (Sayı 27209). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/04/20090424-5.htm>
- Bitlis Koruma, Uygulama ve Denetim Bürosu. (2019).
- Köprülü Bağbancı-Özlem-Bağbancı Bilal vd. (2019). "Erdek Ballıpınar Köyü Ballıpınar (Meryem Ana) Kilisesi'nin Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi". *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, (18):101-139. DOI Number: 10.17365/TMD.2019.3.5
- Özgüdenli, Osman (2010). *Şeref Han (Ö.1012/1603-1604). İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özkafa, Esra (2015). *Anadolu Selçuklu Hanlarının Restoran İşleviyle Yeniden Kullanımının İrdelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuklu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk, Şahabettin-Tökmeci, Ebru (2011). "Tarihi Bitlis El Aman Hanı Yeniden İşlevlendirme Projesi." *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi Yayını. 105109.[https://www.academia.edu/1363147/Bitlis_El_Aman_Han%C4%B1_%C4%B0%C5%9Flevlendirme_Projesi_%C5%9Eahabettin_%C3%96zt%C3%BCrk_ile_birlikte_\(04.05.2020\)](https://www.academia.edu/1363147/Bitlis_El_Aman_Han%C4%B1_%C4%B0%C5%9Flevlendirme_Projesi_%C5%9Eahabettin_%C3%96zt%C3%BCrk_ile_birlikte_(04.05.2020)).
- Payaslı Oğuz, Gülin-Özyılmaz, Havva vd. (2007). "Tatvan ve Çevresindeki Tarihi Konaklama Yapıları; Hanlar." *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu*. İstanbul. <http://docplayer.biz.tr/51652054-Tatvan-ve-cevresindeki-tarihi-konaklama-yapilari-hanlar.html> (04.05.2020).
- Sayan, Yüksel-Öztürk, Şahabettin (2001). *Bitlis Evleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Sevdik, Serap (1997). *Ankara Kalesi Hanlar Bölgesindeki Pilavoğlu Hanının Sağıklaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Süman, Lale (2000). *Edirne'de 15. ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Han ve Kervansaraylarının Mimarisi ve Onarım Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Taştan, Ali (2010). *Türkiye Selçuklular Zamanında Tokat ve Çevresindeki Kervansaraylar*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uluçam, Absüselam (2002). *Orta Çağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II: Bitlis*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Üngörgil, Arzu (2004). *Bursa Hanları ve Tuz Han'ı Koruma Önerileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Türkiye Televizyon Radyo Kurumu Resmi İnternet Sitesi. (2019, 28 Kasım). Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/foto-galeri/ipekyolunda-kervanlarin-ugrak-yeri-el-aman-kervansarayi-ve-bashan-hani/23077.html>
- Mustafa Cambaz Resmi İnternet Sitesi. (2015, 25 Mart). Erişim adresi: http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=40774
- Döşemealtı Belediyesi Resmi İnternet Sitesi. (2016, 4 Şubat). Erişim adresi: <http://www.dosemealti.bel.tr/tr/m/tarihi-yerler/evdir-han.html>
- Selçuklu Mimarisi Resmi İnternet Sitesi. (2017). Erişim adresi: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/sarapsa-han>
- Türkiye Televizyon Radyo Kurumu Resmi İnternet Sitesi. (2019, 4 Kasım). Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/yasam/gorkemli-mimarisiyle-sultanhan-kervansarayi-439168.html>
- Issız Han Resmi İnternet Sitesi. (2008, 13 Ekim). Erişim adresi: <http://www.issizhan.com/>
- Blogger- Bursa Hanları Resmi İnternet Sitesi. (2012, 14 Mayıs). Erişim adresi: <http://muradiye16.blogspot.com/2012/05/emir-han.html>

- Türkiye Kültür Portalı Resmi İnternet Sitesi. (2017, 19 Aralık). Erişim adresi:
www.kulturportali.gov.tr/
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi. Erişim adresi:
<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44015/cengelhan-rahmi-koc-muzesi.html>
- Semerkindan Bosna'ya Resmi İnternet Sitesi. (2015, 14 Temmuz). Erişim adresi:
<http://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/sarihan/>
- Selçuklu Hanları Resmi İnternet Sitesi. (2001). Erişim adresi:
<http://www.turkishhan.org/horozlu.htm>